

KÁNYA KINGA

Margitszigeti Kavicsok

Gyász a közösségi narratívában

Összefoglalás ♦ 2022-ben Magyarországon 40 000 fölé emelkedett a koronavírus áldozatainak száma. Az elhunytakat gyászolók több százezer főre tehetők. Ugyanakkor ma Magyarországon egyetlen hivatalos részvényt nyilvánítás sem hangzott el, ami validálta volna a gyászukat. Ez a méltatlan helyzet volt az egyik ösztönzője annak a 2021-ben, éppen egy éve induló kezdeményezésnek, amely a koronavírus járvány áldozatainak emlékére jött létre. Egy időben történt ez a nemzetközi szinten megvalósult megemlékezésekkel és emlékhelyekkel, amelyek szintén civil és állampolgári kezdeményezésekként indultak. A hazai folyamatokat elemzem a gyászfeldolgozás és a közösségi szolidaritás összefüggésében, a sorstársi közösség kollektív narratíva- és identitásképző hatását, a közösségi cselekvés és részvétel formáinak bemutatásán keresztül.

Kulcsszavak: kollektív narratíva, közösségi cselekvés, emlékezet, állampolgári kezdeményezés, gyászfeldolgozás

Prebbles on Margit Island

Community Narratives of Grief

Summary ♦ In 2022 the number of coronavirus victims in Hungary has risen to over 40 000. The number of people mourning the dead is estimated at several hundred thousand. However, no official expression of condolence has been made in Hungary until today to validate their grief. This unfair situation was one of the motivations behind the initiative launched in 2021, just one year ago, to commemorate the victims of the coronavirus epidemic. It coincides with the commemorations and memorials that have been launched internationally in various countries, also as civil and civic initiatives. I will examine the Hungarian process in the context of grief processing and development of community solidarity. The collective narrative and

identity-building impact on the bereaved and wider community is analysed through the forms of community action and participation.

Keywords: collective narrative, community action, memory, citizenship initiative, grieving process

A koronavírus áldozatait gyászolók száma több százezerre tehető ma Magyarországon. A nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan hazánkban is elindul egy közösségi kezdeményezés, amelynek célja, a megemlékezés szimbolikus terének kialakítása. A Margitszigeti Kavicsok történetét és máig zajló folyamatát követve elsősorban arra voltam kíváncsi, milyen kollektív formáit hozza létre a gyásznak ez a kezdeményezés, mit pótol, milyen közösségi rétegek alakulnak köré, és mindez hogyan írható le a gyász és emlékezet elméleti fogalmaival.

Londonban a National Covid Memorial Wall – hasonlóan a magyarországi folyamathoz – az érintettek és aktivisták akciójaként jött létre. A megrendülés és részvétel hiánya indította el a résztvevőket arra, hogy London egyik központi részén lévő falra felfessék a több, mint 150 000 szívet az áldozatok emlékére. Mint látni fogjuk, a jelentős különbségek egyike a *Covid-19 Gyászoló Családok az Igazságért* nevű szervezet megalakulása ebben az időszakban, amely az akció során és azóta is a gyászfeldolgozás támogatásában, sorstársi közösségek kialakításában és a gyászolók érdekérvényesítésében is aktív szerepet játszik. Az érintettek elsősorban azért tartották fontosnak a részvételt Angliában, mert úgy érezték, hogy a gyászuat a járványügyi intézkedésekre hivatkozva kontrollálja a kormányzat.

Az Egyesült Államokban több államban is létrejöttek a civil kezdeményezések. Az egyik legnagyobb emlékmű Washington DC-ben készült el, ahol több tízezer fehér zászlóval emlékeztek meg a halottakról. Több országban pár napos akciókat tartottak: Bergamoban faültetéssel; fehér keresztet festésével Prága egyik főterén, ahova a gyászolók és a megemlékezők mellett a lakosok, a szolidaritásukat és részvételüket kifejező állampolgárok mentek ki. Közvetlenül ez az akció inspirálta a magyarországi kezdeményezést.

A Margitszigeti Kavicsok ötlete így kapcsolódik ahhoz a nemzetközi tendenciához, amelyben alulról jövő állampolgári kezdeményezések alakultak annak érdekében, hogy a gyászolók hangja és a halottak emléke megjelenjen a társadalmi narratívában. A kezdeményezők dunai kavicsokra írták fel az elhunytak hivatalos statisztikában szereplő sorszámát és életkorát, és több szakaszban helyezték ki a Margitszigeten. Az első szakaszban 2021 tavaszán, az akkori halálozási adatok szerint 25 000 kavics került ki a margitszigeti

futóúttal párhuzamosan a Margit hídtól az Árpád hídig vezető szakaszra. A kavicsokat a nemzeti gyászt kifejező nemzeti színű és fekete szalagra helyezték sorban. A halálozási adatok növekedését követve a kavicsokat folyamatosan pótolták, ugyanakkor a Margitszigeten belül már szükségessé vált az áthelyezésük egy zavartalanabb, a bővíthetőséget is lehetővé tevő helyszínre. A második szakaszban, 2021 nyarán a kavicsokat áthelyezték a Margitsziget közepére, a Rózsakerthez, ahol egy kör alakú formában, több sorban helyezték el őket. A közösségi megvalósítás új szakaszába lépett: a szervezők szűkebb közösségén túl nyilvánosan is meghirdették az eseményt, önkéntesek, érintettek is csatlakoztak a többnapos akcióhoz. Ekkorra 30 000 fölé emelkedett a halottak száma, az áthelyezéskor egyben ki is egészült a kavicsok száma. A harmadik szakaszra 2022 márciusában került sor, amikor már negyvenezen haltak meg a koronavírusban, így az emlékhely bővítésére került sor szintén egy többnapos folyamat keretében, amelyhez önkéntesek, érdeklődők és érintettek is csatlakoztak.

A Margitszigeti Kavicsok szervezőjével, Visi Piroskával és az önkéntesekkel készített interjúk mellett, a harmadik szakaszban önkéntesként is részt vettem a kövek feliratainak elkészítésében, amelynek során szintén beszélgettem az ebben résztvevő önkéntesekkel.

A kimondatlan gyász

A szervezők és az akcióhoz kapcsolódó önkéntesek egyéni indíttatásai változatosak voltak: aktivizmus, érintettség, közösségi aktivitás, a szervező számára a segítségnyújtás szándéka, az ügy iránti elköteleződés. A kezdeményezőkkel és önkéntesekkel folytatott beszélgetések során mindannyiuk által egységesen említett cél az érintettekkel való együttérzés kifejezése, a halottak emberségének megőrzése és a társadalmi veszteség valódi mértékének bemutatása.

A nemzetközi példákhoz hasonlóan Magyarországon is a közösségi megemlékezés és emlékmű létrehozásának meghatározó mozzanata volt az a tapasztalat, hogy a hivatalos kommunikációból – a mai napig – hiányzik a részvétnyilvánítás és a halottakról való megemlékezés, a kegyelet, a megrendülés, a gyászolókkal való együttérzés. A tömeges halálesetek statisztikáiban eltűnő emberek, a „számmá válás” folyamatával párhuzamosan egyre erősödő közöny hozta létre azt a légüres teret, amelyben a cselekvés létrejött.

Gyász kíséreként látjuk, tapasztaljuk: a törés, a halál nem engedi a halogató csendet. A trauma és veszteség feldolgozásának első és elengedhetetlen lépése a halál tényének és a gyász létjogosultságának elismerése. A részvétnyilvánítás és együttérzés hiánya a méltánytalanság érzését keltette. A részvétnyilvánítás funkciója a halál elismerése és a halállal járó veszteség okán érzett gyász **validálása** az érintett gyászolóknak felé. Ennek hiányában a gyászfolyamat sokkal nehezebbé válik, hiszen a feldolgozási folyamat egyik leghangsúlyosabb eleme a

valóságához való viszony újraalkotása. Ahhoz, hogy ez megtörténhessen, a környezettől érkező eligazodási pontokra is szükség van, ez pedig a veszteség valóságának visszaigazolása, elismerése. A kegyelet – ami a halottakhoz kapcsolódó, a felejtetlenségükhöz való egyéni hozzájárulás igénye – is sérül a validálás hiányában. Ennek elmaradásával a gyászfolyamat lényegi alapja: a régi és az új realitás elválása, majd a gyászfeldolgozás által az új realitásba való visszatérés sem jöhet létre. A történetek, amelyek most fájdalmas veszteségekről szólnak, az elmondáson, megosztáson és az egymással való együttérzésen keresztül tudnak a realitás részévé, a valóságához igazodó újrastrukturált élettörténetek részévé válni.

„Többen megfogalmazták, hogy azért az nagyon hiányzott, hogy valaki azt mondja, hogy „nehéz lehet nektek”. Hallatszott, hogy van egy olyan narratíva, hogy aki meghalt, az úgyis meghalt volna... tehát nem is olyan nagy kár értük”. (A Margitszigeti Kavicsok szervezője)

Sorsközösség és kollektív narratíva

Az emlékmű az emlékezés szimbolikus és valós terének és idejének kialakításával a veszteségek validálását is segíti. A margitszigeti Rózsakertben körkörösén kirakott kövek mutatják a veszteségek mértékét. Minden egyes kő egy elhunyt ember sorszámát és életkorát jeleníti meg (ezek voltak a hivatalosan elérhető adatok a statisztikákban). A kövek mennyisége, a mellettük haladás során megélt és átértett egyéni életek elvesztése, és a halottak számának valóságos és átérezhető mennyisége egyszerre megjelenik.

A kavicsok egymás mellé helyezése az összekapcsolódást is szimbolizálja. Az egyéni történetek megosztásán keresztül történhet meg a közösség narratívájának kialakulása, amely a feldolgozás folyamata során a **kollektív narratíva részévé tudja alakítani a traumát, annak törés jellegével együtt**. Ezt pedig azok tudják elmondani, akik itt vannak: az érintettek. A közös narratíva részeként a résztvevők és az érintettek több, visszatérően traumatikus elemet említettek meg:

- a traumatikus kórházi tapasztalatok,
- a búcsúzás nélküli, váratlan halál,
- a kórházban tartózkodó hozzátartozóval kapcsolatos információhiány,
- bűntudat amiatt, hogy nem tudtak bemenni, ápolni,
- a más betegségekből felgyógyult hozzátartozó a kórházban vagy a vizsgálat során elkapott covid okán pár napon belül meghal,
- az egészségügyi dolgozók leterheltsége és kimerültsége,
- a covidban elhunyt idős és fiatal emberek halála kapcsán az alapbetegséggel való összefüggés téves üzenete.

Az alapbetegséggel való összefüggést a gyászolók közül sokan félrevezetőnek találták, mert a hozzátartozóik esetében az alapbetegségek az életükben nem jelentettek hátrányt, aktív, életerős, és tervekkel rendelkező emberek voltak. Ezek a valós tapasztalatok a hivatalos narratívában nem jelentek meg az érintettek szerint, ezért volt meghatározó a közösségi, sorstársi történeteknek szimbolikus és valós teret adni, amelynek során az érintettek kollektív narratívája is létrejöhet. A járványhelyzet sajátosságaiból eredő traumák a történetek integráns részeként töltik fel az érintettek számára a kollektív narratívát és hozzák létre a kommunikatív emlékezetet, amelyben az emlékezés az interakciókon keresztül szerveződik (Assmann, 2014). Az emlékezetnek ebben a formájában a kortársak történetei konstruálják meg az emlékezetet, amely egyben identitásképző is számukra. A közösségi események szervezése, a közösségi cselekvés és kapcsolódás az emlékművek kapcsán nem kizárólag a létrehozás során meghatározó, hanem az emlékművek létezésének egyik legalapvetőbb funkciója: a gyászhoz és veszteséghez való kapcsolódás közösségi és csoportos formáit teszi lehetővé a létezése által. Jan Assmann is rávilágít arra, hogy a kommunikatív emlékezetet sok párhuzamos, csoportspecifikus emlékezeti narratíva alkotja, amelyek a saját hangsúlyaik és kapcsolódási pontjaik köré rendeződnek.

Az emlékezet helye

Az emlékhely létrehozásában való részvétel a közösséghez való kapcsolódás különböző formáit is megjeleníti. A kavicsokkal kapcsolatos tevékenységek körébe tartozott a kavicsok megírása, amelynek során egy-egy önkéntes akár több ezer köre is egyesével felírta a sorszámokat és az életkorokat.

„[Úgy szoktuk írni] hogy megmosunk egy csomó kavicsot egyszerre, van egy listánk, huszonötösével, és ... én szoktam figyelni, hogy ... kihez melyik illik. És akkor van olyan kavics, ami kicsit olyan... rovátkolt, olyan ráncosabb... Azokat szoktam az időseknek választani. ... Én úgy hívom őket, hogy ráncos kavicsok! ... Amikor ilyen nagyon sima, azokat szoktam a fiatalabbaknak. A nagyobbakat vagy van, amikor ilyen, látod, hogy most így el van törve, vagy hiányzik egy darab belőle, az ilyen klasszikus, ... ebből az életből most egy darab így hiányzik”
(Résztevő önkéntes)

2021 tavaszán, a kihelyezés első szakaszában a Margitszigeten 80-an vettek részt, ekkor 25 000 kavics került ki margitszigeti futópálya mellé. A kavicsokat egy kihúzott fekete és nemzetiszín szalagra helyezték ki, amely a nemzeti gyászt is szimbolizálja. Az akció teljesen magánakcióként, a szervező családtagjaival, közösségi önkéntesekkel valósult meg. Később, 2021 nyarán, amikor a halottak száma meghaladta a 25 000 főt, a kavicsok áthelyezésre kerültek

egy védettebb helyre a Margitszigeten belül. Ez egy részleges legitimációs folyamat is volt, mert a korábbi akcióhoz képest – ebben a második körben – már a budapesti főkertész és a Fővárosi Önkormányzat támogatásával, a főpolgármester részvételével, már területi engedéllyel rendelkezve valósult meg. Ez azonban messze elmarad a nemzetközi akciók során tapasztalt, osztársadalmi szinten is megmutatkozó hatástól. A Londonban létrehozott fal mára a wikipédián is megtekinthető módon, National Covid Memorial Wall néven a koronavírus áldozatainak nemzeti emlékhelyévé tudott válni. Fokozatosan – a társadalmi párbeszéd alakításával, az áldozatok hozzátartozóinak jogérvényesítését, a halottakkal és a gyászolókkal való együttérzést hangsúlyozva – olyan emlékhellyé vált, amelynél végül a nagyobb egyházi vezetők és Boris Johnson is látogatást tettek. A Margitszigeti Kavicsok esetében sem a szélesebb nyilvánosság ingerküszöbét nem érte el a kezdeményezés, sem nem tett látogatást egyetlen állami vagy a helyzetkezelésben aktívan szerepet játszó intézmény vezetője sem – ami nem a szervezők elköteleződésétől és intenzív munkájától függ.

Ebből következően a koronavírus áldozatainak emlékhelyei „ellen-emlékműveknek” is nevezhetők: olyan történeteket és üzeneteket képviselnek, amelyek a nyilvános kommunikációban nem jelennek meg. Céljuk a konfrontálás, a tematizálás és a gyászoláshoz szükséges szimbolikus idő és tér létrehozása. Azért is lehet ellen-emlékművekként kezelni ezeket a kezdeményezéseket, mert a hivatalos kommunikációs üzenetek tartalmára és formájára – vagy ezek hiányára – reagálnak: olyan hatalmi helyzetekre, amelyek a jelenlegi társadalmi erőterben feszültséget generálnak.

Az alulról jövő kezdeményezések alacsony költségvetésűek és erős szimbolikus tartalmuk van. A nemzetközi akciókban is használt szimbólumokkal telített helyek (fehér kereszt, fehér zászlók, szalagok, kövek) az emlékezés és gyász egyéni és társadalmi helyeivé válnak. A gyász átmeneti állapot, az egyéni és a közösségi feldolgozásból következően sajátos dinamikája, intenzitásváltozása van. A halottakról való megemlékezésben megjelenik az érzelmi kötődés és az emlékezési munkával járó fájdalom. A gyász egy folyamat, amelyben az egyén és a közösség is változó állapotokat és intenzitásokat él meg, emellett a járványhelyzetnek is már láthatóan megvan a sajátos, hullámokban összpontosuló dinamikája.

Elengedhetetlen, hogy az emlékhelyek és emlékművek képesek legyenek a gyász és a járványhelyzet dinamikáira reagálni és létrehozni azt a diszkurzív teret amelyben az emlékezés ebben a dinamikában létrejöhet.

Ezzel a dilemmával szembesültek a Margitszigeti Kavicsok szervezői is, hiszen a járvány újra és újra jelentkező hullámai indokolják a bővíthetőséget. Ellentétben a statikus, hivatalos emlékművekkel, a nemzetközi példák esetén is látható, hogy a bővíthetőség, amely a számszerű

változásokat követni képes, ugyanakkor a személyesség, az egyes emberek életének értékét is megjelenítő formavilág egyszerű és szimbolikus megoldásokat igényel. Az emlékmű egyénre szabható, személyessé tehető jellege, az alakíthatóság és a megkülönböztethetőség igénye is meghatározó. Az érintettek számára a saját hozzátartozójuk köve a legértékesebb, ezek mellé virágok, mécsesek, személyesen neki szóló rajzok, díszítések kerülnek.

A közösségiség szempontja is hangsúlyos, amely a közös felelősségvállalásban, a megóvásban, az egymás felé tanúsított együttérzésben jelenik meg. A közösségi kezdeményezések mentesek a hosszadalmas hivatalos egyeztetési folyamatoktól, a központosított szimbolikus hatalmi üzenetektől.

Közösségi identitások a gyász körül

A kollektív emlékezés közösségformáló hatása kialakítja a csoport, közösség identitását, a „mi”-t, amely a megosztáson, a közös cselekvésen keresztül alakul, bővül, erősödik. Egy közösség meghatározása vagy önmeghatározása során a gyász lehet **közösségformáló** és identitás megerősítő tényező, ugyanakkor a közösség gyászának el nem ismerése a közösség legitimitását, önmeghatározását ellehetetlenítő eszközévé is válhat. Az emlékművek köré a közösségek többféle szintje is szerveződhet, ezzel legitimálva az adott közösséget. Létrejön az **elhunytakat gyászolóknak gyászközössége**, amely sorstársi legitimitációt és megtartó erőt tud biztosítani. Létrejön egy **tágabb emlékezetközösség** is, amely az érintetteken túl azokból áll, akik a járványhelyzethez követhető társadalmi veszteségek köré szerveződnek. Létrejön egyben az emlékművet **létrehozó, fejlesztő és fenntartó közösség** is, amely az emlékezés terének és szimbólumának megőrzését tartja fontosnak. Ezek a kapcsolódást szervező fókuszok nem egymást kizáróak, hanem átfedőek és egymásba alakulhatnak.

Tekintve, hogy a gyász átmeneti identitás, az „emlékezetközösség” (Halbwachs, 2021) lehet tágabb keret a gyászukat intenzíven már nem megélők számára, egy további közösségi kapcsolódási lehetőség. Halbwachs kiemeli, hogy az emlékezetközösségben a csoport eleven érzelmi és értékösszefüggésben áll, a céljai és önképe tekintetében értelemmel és jelentőséggel bír. Az emlékezet szervezőelve a csoport tagjai számára az interakciókon keresztül, a jelen vonatkoztatási keretében létrejövő múlt reprezentáció – ami ebben az értelemben társadalmi produktum. Meghatározó tehát, hogy az emlékmű a közösségi kapcsolódások dinamikus változásának is teret tudjon adni, adaptálhatóvá váljon az egyének számára, hiszen az érintettek köre folyamatosan változik, bővül. Eközben az érintettek számára az emlékmű is folyamatosan átértelmeződik aszerint, ahogy saját gyászfeldolgozásuk zajlik, ennek megfelelően az egyéni rítusok tartalma is módosul.

Az emlékmű a rugalmas és a gyász valódi dinamikájának is teret adó jellegével visszahat a szélesebb társadalom működésére is. Azon túl, hogy elhelyezi benne a gyászolók több százezer főre tehető csoportját, a gyászhoz való viszonyulás és a **gyászfolyamat társadalmi kereteinek újradefiniálását** is segítheti.

Értéktisztázás lehetősége

A modern társadalomban – annak ellenére, hogy a haldoklás és halál mára elsősorban medikalizált és az emberek tapasztalatától távol eső folyamat – még mindig érték a halottak méltó eltemetése, a méltóság megadása, a haldoklókról való gondoskodás. A járványhelyzetben a legnagyobb traumát az okozta, hogy a méltóság, a gondoskodás és a búcsúzás nem tudott megvalósulni. Többen említették a társadalmi szintű együttérzés és a szolidaritás fontosságát, amelynek kifejezése hiányzott számukra. A megemlékezés és a kegyelet szintén meghatározó értékeként kerültek említésre.

Az értéktisztázás értékkonfliktuson keresztül több formában is megtörténhet az emlékművek kapcsán: elképzelhető a gyászra vonatkozó társadalmi értékek ütközése vagy az érintettek, gyászolók értékei közötti konfliktus, de akár a gyászolók által létrehozott közösség belső értékei is konfrontálódhatnak egy külső értékrendszerrel. A köztéri és közösségi megemlékező helyek platformjai lehetnek a társadalmi feszültségek és a társadalmi konfliktusok kifejeződéseinek. Ugyanazok a járványhelyzettel kapcsolatos feszültségek jelennek meg a rongálások destruktív megmozdulásaiban, amelyek részben az emlékmű létrehozását is indokolták és a halálozási adatok kapcsán a politikai felelősségvállalás hatalmi érdekekből eredő elmulasztásával kapcsolatosak.

A gyászfolyamatban az egyik legmeghatározóbb tényező az értéktisztázó ereje, amely egyéni és közösségi szinten is értelmezhető. A halál, mint a legősibb formája a „törésnek”, óhatatlanul felveti a hétköznapi élethelyzeteken túlmutató kérdéseket az élet lényegéről, az élet céljáról és az értékes élet mibenlétéről. A másik halála kapcsán megtapasztalt visszafordíthatatlan és végérvényes veszteség során az élet különböző dimenziói: a tér-, idő-, realitásérzékelés is átalakul. Az értékes étellel kapcsolatos elképzelések – az emlékek és hiányok fájdalmában – újra előtérbe kerülnek. A gyászolók rendszerint felteszik maguknak a kérdést: mi is fontos valójában az életben? A társadalmi rítusok, közösségi cselekvések ezeken a kérdéseken keresztül kapcsolhatják össze az egyéneket

A társadalomban nem minden érték manifesztálódik egységesen és azonos arányban a hétköznapi élet gyakorlatban és viselkedési normáiban. Bizonyos alkalmak, állapotok – ebben az esetben a gyász – képesek aktiválni és fókuszba helyezni értékeket, kihangosítani,

intenzívebbé tenni a jelenlétüket vagy hiányukat. Abban az esetben, ha valóban képesek vagyunk a gyászolásra, a gyász kollektív narratívába történő beemelésére, megteremthető a szimbolikus és valós idő és tér, amelyben létrejöhet az értékekről szóló diskurzus és az értékek szerinti cselekvés újraértelmezése társadalmi szinten is. Ezt a „kihangosodást”, a kollektív értékekhez való újrakapcsolódást vagy akár az értékek újrendeződését nevezhetjük értéktisztázásnak. A társadalom, a közösség tagjai számára ez tudja biztosítani a kapcsolódást, az identitást megerősítő állapotot, így képes kifejteni a trauma- és veszteségfeldolgozás a társadalmi integráló hatását.

IRODALOM

ASSMANN, J. (2004) A kulturális emlékezet, Atlantisz Kiadó

HABWACHS M. (2021) Az emlékezés társadalmi keretei, L'Harmattan Kiadó

MITSCHERLICH, A. és E. (2014) Gyászolásra képtelenül. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest

Kánya Kinga

szociológus, gyászkísérő

ELTE, TÁTK

Interdiszciplináris Doktori Iskola doktorandusz hallgató

kanyakinga@gmail.com